

ሓባራዊ ዘተ
መበቁልን ዝምድናታትን ሴማውያን
ፊደላትን ቋንቋታትን ኤርትራ
ብዶ/ር ተስፋይ ተወልደ

1

ፊደላት ሴማውያን ቋንቋታት ኤርትራ

መበቁልን ንምፍላጥ ሊቃውንቲ ዝጥቀሙሉ ሜላ እንታይ እዩ? ሊቃውንቲ ስነ-ቋንቋ ነተን ፊደላት ናብ ዝተፈላለያ ጨናፍር ንምምዳብ ወይ መበቁልን ንምልላይ ዝጥቀሙሉ ሜላ ወይ መለክዒ ቅርጺ ፊደላት እዩ። ንኣብነት ኣብ ገሊኡ ጨናፍር ፊደል ‘ተ’ ናይ ‘ተ’ ቅርጺ ኣለዎ። ኣብ ገሊኡ ጨናፍር ግን ናይ ‘x’ ኣለዎ። ንቋንቋታትና ብዝምልከት ግና እቶም ሊቃውንቲ ነዚ መለክዒ ዚ ኣብ ግምት ዘእትዉ ኣይመስሉን። መምህር ስነ-ቋንቋ ዶ/ር ተስፋይ ተወልደ፡ “መበቁልን ዝምድናታትን ሴማውያን ፊደላትን ቋንቋታትን ኤርትራ” ኣብ ዝብል ኣርእሰቲ፡ ኣብ ኣዳራሽ ዳዕሮ (ጁንዮር ክለብ) ንመደብ ሓባራዊ ዘተ ምርምራዊ ወረቐት ኣቕሪቡ ነይሩ። ጽማቕ ትሕ ዝቶ ናይቲ ኣብ ክል ተ ክፋላት ዝቐረበ ወረቐቕቲ፡ መጽሔት መንእሰይ ንንባብ ይጥዕም’ዩ ብዝበለቶ ኣገባብ ኣቕሪባቶ ኣላ።

ጸኒሕና ከም እንርእዮ፡ ፊደላትና ከም ጽግዕተይናታት ናይ ካልኣት ፊደላት እምበር፡ ከም ርእሰን ዝኸኣላ ፊደላት ኣይቀጻጸሩን። ደቂ መን ምኻነን እውን ብርግጽ ዝፍለጥ ነገር የልቦን። ገሊኡም ካብ ሳባዊ/ ሚናዊ፡ ገለ ኸኣ ካብ ታሙዳዊ ፊደል ዝተረኸበ ’ ዩ ይብሉና። ብኻልእ ወገን፡

ሀ. ፊደልና፡ ካብ ኩሉ ዝጠንተወን ዝተፈልዩን ቅደም-

ተኸተል (order) አለዎ (Daniels 1997: Dillmann 1907 ወዘተ. ተመልከት)።

ለ. አባላቶቻትና፡ ምዕቡል ዝኸነ ፊደል ናይ ምፍጣር ባህሊ ነይሩዎም።

ሐ. Dillmann 1997 ከም ዝብሎ፡ አሰራርግ (arrangement) ናይቶም ነባራትን ሓደስትን ፊደላት ኣዚዩ ምዕቡልን ምስ እቲ ጥንታዊ ሜላ ኣዚዩ ዝመሳሰልን እዩ። (ምምስሳል ቅርጺ ናይ እተን ፊደላትን ተፈጥሮ ድምጽታትን ስማተንን ኣብ ግምት ዘእተወ)

መ. ኣጸሓሕፋ ፊደልና፡ ካብ ቀደም ጀሚሩ፡ ካብ ጸጋም ንየማን እዩ። እዚ እውን ካብ እተን ካልኣት ሴማውያን ይፈልዮ፡ ምስ ግብጽን ኣሲሮ-ባቢሎናውን ፊደላት ከኣ የመሳሰሎ (Daniels 1997)።

ረ. Dillmann 1907 Daniels 1997 Lipinski 1997 ወዘተ. ከም ዝብሉዎ፡ ኣናባብን ተናባብን ዘለዎ ፊደል ዝቐረጹ ናይ መጀመርታ ሴማውያን (ካብ 4ይ ክ. ዘ. ል. ክ. ጀሚሮም) እዮም። Dillmann 1907 “The most complete and accurate system of vowel marking which entirely differs from other Semitic systems” ይብሎ።

ሰ. ኣብ ሳባዊ/ ሚናዊ ፊደል 29 ፊደላት (letters) ኣለዎ። እተን 7 ኣብ ፊደልና የለዎን።

ቀ. እተን ኣብ ፊደልና ዘየለዎ ፊደላት፡ ኣብ ፊደል ፊንቃውያንን ኣራማይስጥን ዕብራይስጥን የለዎን (22 ፊደላት ጥራይ ኣለዎን።

በ. ኣብ ግዕዝ ኣብ እተን 22 ካልኣት 8 ተወሲኸን 30 ፊደላት (letters) ኣለዎ (እ ፕ ከ ጎ ኮ ቈ ን ተወሲኸን)።

ተ. ኣብ ትግርኛ ኣብ እተን 29 ናይ ግዕዝ 11 ተወሲኸን 40 ፊደላት ኣለዎ። (ሸ ጪ ጀ ቸ ኘ ሸ ዠ ሸ ቐ ቐ ኸ ተወሲኸን)።

ነ. ከባቢና ቅድሚ ምስ ሳባውያን ምስ ግብጻውያንን ሱዳናውያን ኣዚዩ ልዑልን ምዕቡልን ታሪኻዊ ምትእስሳር ከም ዝነበሮ ኣሰራት ምርምር ስነ-ጥንቲ ይገልጹ።

* ፊደላትና ኣበየናይ ጩንፈር ይምደባ?

- ፊደላትና ኣብ እዚ ጨንፈር እዚ ይምደባ ወይ መበቆለን እዚ እዩ ኢልና ቅድሚ ምውሳኔና፡ ቅርጺ ፊደላትና ናብ እንመን ይቐርብ? ወይ ፊደላትና ብቐርጺን ንመን ይመስላ? ወዘተ. ንዝብሉ ሕቶታት ምምላስ ይግባእ። ቀጺልና ዝተፈላለዩ

ጥንታውያን ሴማውያን ፊደላት ክንምልከት ኢና። ንቐርጺ ፊደላትና' ውን ምስ ቅርጺ ካልኣት ጥንታውያን ሴማውያን ፊደላት ክነጻጽር ክንፍትን ኢና።

· ኣብ ላዕሊ 'ለበዐለተ' (ለበዓላት ተባሂሉ ዝንበብ) ዝብል ቅድሚ 3500 ዓመት ኣብ ሲናይ ዝተረኸበ ሰእላዊ ጽሑፍ ንርኢ። 'በዐለተ' ዝተባህለት ብጓል ኣንስተይቲ እትፍለጥ ኣምላኽ ከም ዝነበረትን ንመዘከርታኣ ተባሂሉ እቲ ጽሑፍ ከም ዝተጽሕፈን ዝተፈላለዩ መጽናዕታዊ ጽሑፋት ይግልጹ። ካብ እተን ኣርባዕተ ብዘይ ኣናባቢ ዝተጻሕፉ ፊደላት እተን ሰለስተ ንፊደላትና ይመስላ። እዚ እውን ንጥንታዊነት ፊደላትና ዘረጋግጽ እዩ።

· ኣብ ላዕሊ ሰሜን ምዕራባዊ ሴማዊ ፊደልን (alphabet) ደቡብ ሴማዊ ፊደልን (alphabet) ንርኢ። ነፍሲ ወከፍ ፊደል (letter) ምስ ነፍሲ ወከፍ ፊደል (letter) ናይ ካልኣት ሴማውያን ቋንቋታት ምንጽጻር ይክኣል። ንቐርጺ ጥንታውያን ፊደላት ሴማውያን ቋንቋታት ምስ ፊደላት 'ደ' ን 'ጠ' ን 'ዘ' ን 'ቀ' ን 'ር' ን' ወዘተ ብምንጽጻር፡ ፊደላትና ምስ ሳባ/ ሚናዊ ፊደል፡ ምስ ታሙዳዊ ፊደል ወይ ምስ ካልኣት ደቡብ ሴማውያን ፊደላት ፍሉይ ዝምድና ከም ዘይብሎም ምግንዛብ ይክኣል።

· ኣብ ላዕሊ ከም እንግንዘቦ፡ ፊንቃዊ ፊደልን (alphabet) ፊደላት (alphabets) ዕብራይስጥን ኣራማይስጥን ነፍሲ- ወከፊን 22 ፊደላት (letters) ኣለዉን። እተን መሰረታውያን ዝብሃላ ፊደላት (letters) ቋንቋታትና እውን 22 እዮን። መደምደምታ

· ኣብ ላዕሊ ከም ዝረኣናዮ፡ ፊደልና ካብ ሳባዊ/ ሚናዊ ወይ ካብ ታሙዳዊ ፊደል ዝመጸ እዩ ዘብል ነገር የለን። እም ካበይ መጺኡ? ኢልና ክንሓትት ግድን እዩ። ኣብዚ ሕጂ፡ ኤርትራን ሰሜን ኢትዮጵያን እንብሎ ቦታ ኣዚዮ ፍሉጥ ጥንታዊ ስልጣነ ነይሩ። ኣብ ግብጽን ሱዳንን እውን ከምኡ። ኣብ መንጎ እዞም ጥንታውያን ስልጡናት ህዝብታት እዚአም፡ ኣገዳሲ ዝኾነ ጥንታዊ ርክብ ከም ዝነበረ ስነ-ጥንታዊ ሓበሬታ ኣሎ። እቲ ፊደል እውን ናይዚ ርክብ እዚ ውጽኢት ይመስለኒ።

ቋንቋታት ኤርትራ

* ቋንቋታት ኤርትራ ኣብ ክንደይ ይኸፈላ?

- ኣብ ኣፍሪቃ ኣፍሮ-እስያዊ (Afro-Asiatic)ን ኒሎሰሃራዊ (Niloseharan)ን ዝብሃሉ ዓባይቲ ናይ ቋንቋ ቤተሰብ (language families) ኣለዎ። መብዛሕትኦም ሊቃውንቲ፡ ኩናማን ናራን ኒሎሰሃራውያን እየን ይብሉ። ገለ ምሁራን ግን ናራ ኣፍሮ-እስያዊት እያ ይብሉ። እተን ዝተረፉ 7 ቋንቋታት ኤርትራ ኩለን፡ ኩሻውያንን ሴማውያንን ዝብሃሉ ኣፍሮ-እስያውያን እየን። (ኣብ ኣፍሪቃ፡ ጥንታዊ ግብጻውን ቻዳውን በርበራውን ዝብሃሉ ኣፍሮ-እስያውያን ቋንቋታት ከም ዘለዎ ይፍለጥ።)

* እተን ኩሻውያንን ሴማውያንን ዝብሃሉ ቋንቋታት ኤርትራ ኣብ ክንደይ ይኸፈላ?

- እተን ሴማውያን ዝብሃሉ ትግረ፡ ዓረብን ትግርኛን እየን። እተን ኩሻውያን ከኣ ብዳውያት፡ ብሊንን ዓፋርን ሳሆን እየን። ብዳውያት ሰሜን ኩሻዊት ቋንቋ ትብሃል። ብሊን ማእከላዊ ኩሻ (Central Cushitic) ዓፋርን ሳሆን ከኣ ቋንቋታት ኩሻ ምብራቓዊ ቆላ (Lowland East Cushitic) ተባሂለን ይጽውዓ።

* ሴማውያን ቅድሚ ሸሕ ዓመታት ኣቢሎም ካብ እስያ ናብ ኤርትራ ዝመጹ እዮም ይብሃል። ብዛዕባ ዚ እንታይ ክብሃል ይክኣል?

- ናይዚ እዋን እዚ ሊቃውንቲ፡ ‘ኣፍሪቃ መበቆል ኣፍሮ-እስያውያንን ሴማውያንን ቋንቋታት እያ። እቲ ቦታ ኸኣ እዚ ሕጂ ኤርትራ፡ ኢትዮጵያን ሱዳንን ዝብሃል ዘሎ ክኸውን ይኸእል እዩ’ ይብሉ ኣለዉ። እዚ እናተበሃልና፡ ኣቦታትና ካብ ዓዲ ዓረብ እዮም መጹኦም ኢልና ክንከራኸር ዝግብኣና ኣይመስለንን። ናብ ከምኡ ዝወስድ መርትዖ እውን የለን።

ምእኩልነት ቋንቋን ስነ ቋንቋን

* ምእኩልነት ቋንቋ እንታይ እዩ?

ምእኩል ቋንቋ ካብ ላህጃታት ሓዲ ዝኾነ፡ ንኹለንላህጃታት ከማእከልን ከረዳድእን ይኸእል ተባሂሉ ዝእመን፡ መጻሕፍቲ ዝጻኣፈሉ፡ ጋዜጣታት፡ ሬድዮን ቴሌቪዥንን ወዘተ. ዝጥቀሙሉ፡ ኣብ ኣብያተ ትምህርቲ ተመሃሮ ዝመሃሩሉ፡ ኣብ ኣብያተ ፍርዲ ሰባት ዝጥቀሙሉ፡ ናይ ፖለቲካን ናይ ሃይማኖትን መራሕቲ ኣብ ኣደባባይት ንህዝቢ ዝዛረቡሉ ወዘተ. ማለት እዩ። ምእኩልነትን ዕብይትን ሓቢሩ ዝኸይድ እዩ። ምእኩል

ቋንቋ እንታይ እዩ? ኣብ መንጎ ምእኩል ቋንቋን ላህጃን ዘሎ ፍልልይከ እንታይ እዩ? ዝብሉ ሕቶታት ኣልዒልና ብዙሕ ክንዘራረብ ንኽእል።

ይኹን እምበር፡ ላህጃ (dialect) ማለት ኣብ ሓደ ቋንቋ ዝርእኦ ከባብያዊ (regional) ወይ ማሕበራዊ (social) ፍልልይ ኣዘራርባ ከም ዝኾነ ብዙሓት ሊቃውንቲ ይሰማምዑ። ኣብ ትግርኛ ማሕበራዊ (social) ኢልና ክንገልጽ እንኽእል ላህጃ ዘሎ ኣይመስለንን። ስለዚ ኣብዛ ወረቐት ላህጃ ኪብሃል እንከሎ ከባቢያዊ ላህጃ ማለትና ከም ዝኾነ ምርዳእ የድሊ።

* ስነ ቋንቋ ንምምእካል ቋንቋ ይሕግዘዶ?

- ኣብ ስነ-ቋንቋ ዝተፈላለዩ ጨናፍር ኣለዎ። ንሳተን ከኣ ታሪኻዊ (ኣብ መበቆልን ዝምድናታትን ቋንቋታት ዘተኸር) ስነ-ልቦናዊ፡ ማሕበራዊ፡ ጽንሰ-ሓሳባዊ፡ ሕክምናዊ፡ መዛግብታዊ ወዘተ. እየን። ሓንቲ ካብ እተን ጨናፍር ስነ-ቋንቋ፡ ንስርዓት ኣፈጣጥራ ድምጽታትን ቃላትን ምሉእ ሓሳባትን እተጽንዕ እያ። ምእኩል ቋንቋ ንምዕባይ እውን፡ ስርዓት ናይ እቲ ዝዓቢ ቋንቋ ምፍላጥ ኣዚዩ ኣገዳስን ኣድላይን ምዃኑ ንግንዘብ። ሓድሓደ ሰባት፡ ንሓደ ቋንቋ ምዝራብ ምስ ምዝዋር ማኪና፡ ንናይ ስነ-ቋንቋ ምሁር ከኣ ምስ ዓራዬ ማኪና የነጻጽሩዎ። እዚ ንጽጽር እዚ ብዙሕ ከምህረና ዝኽእል እመስለኒ። ይኹን እምበር፡ ምሁር ስነ-ቋንቋ ኣብ ቋንቋ ንዘሎ ስርዓት ክገልጽን ኣነጺሩ ከቐርብን ደኣ' ምበር ንስርዓት ናይ እቲ ቋንቋ ክልውጥ መሰል የብሉን። እንተ ፈተነ እውን ፈጺሙ ክሰልጦ ኣይክእልን።

* ሞያዊ ርእይቶኻ

- ቋንቋታትና ንኽዓብያን ምእኩል ላህጃ ንኽህልወንን፡ ኩሉ ዜጋ እጃሙ ከበርክት ይግባእ። ካብዚ ዕላማ እዚ ብምብጋስ፡ ኣብ ትሕዝቶ “ምዕሩይ ትግርኛ፡ መራኸቢ ብዙሓን (2006)” ዘተኸረ ሓድሓደ ርእይቶታት ምሃብ ኣድላዩ እመስለኒ። ብሞያዊ ዓይነ ክርእ እንከሎ እንታይ ይመስል?

እዩ (ምዕሩይ ትግርኛ 2006:1 ተመልከት)

- ንስነ ቋንቋዊ ምክንያት መሰረት ብምግባር፣ እቲ ኣብ ምዕሩይ ትግርኛ (2006: 1) ቀሪቡ ዘሎ ረባሕታ “እዩ” ቅቡል ምዃኑ ንርኢ። እተን ኣብኡ ቀሪብን ዘለዎ ሕግታት ግንንሓድሕደን ዝገራጨዎን ብቐሊሉ ንክትርድኡን ዘጸግማን ይመስላ። ስለዚ በዘን ዝስዕባ እንተ ዝትካእ ምሓሽ እብል።

ሀ. እተን ተቐጻልቲ ብኣናባቢ እንተ ጀሚረን “እ” ይኸውን። ስለዚ፡ “ኣነ እዩ” ፣ “ንሱ እዩ” ፣ “ንሳ እዩ” ፣ “ንሳቶም እዩም” ፣ “ንሳተን እየን” ፣ “ንሳም እዩም” ፣ “ንሱን እየን” ፣ ንብል።

ለ. እተን ተቐጻልቲ ብተናባቢ እንተጀሚረን “ኢ” ይኸውን።
 ስለዚ፣ “ንሰኻ ኢኻ” ፣ “ንሰኺ ኢኺ” ፣ “ንሕና ኢና” ፣ “ንሰኻትኩም ኢኹም” ፣ “ንሰኻትኩን ኢኹን” ፣ “ንሰኹም ኢኹም” ፣ “ንሰኹን ኢኹን” ንብል።
 ከ/ኸ ፣ /ቀ/ቆ ፣ /ከ/ኸ ፣ ቁ/ቆ (ምዕሩይ ትግርኛ 2006፡ 14-20 ተመልከት) ኣብ ስነ-ቋንቋ ፎኒም (phoneme) ዝብሃል ኣሎ። ኣብ መንጎ ክልተ መጻምዲ ቃላት (minimal pairs) ናይ ፍትሒት (semantics) (ብልሙድ ኣበሃህላ ናይ ትርጉም) ለውጢ ከምጽኣ ዝኸለላ ድምጽታት እየን።
 ንኣብነት፡ ኣብ መንጎ “መረዘ” ን “ሰረዘ” ን ዝብላ ቃላት ናይ ፍትሒት ለውጢ ከምጽኣ “መ” ን “ሰ” ን እየን። ኣብ መንጎ “ቀበረ” ን “ከበረ” ን ዝብላ ቃላት ናይ ፍትሒት ለውጢ ከምጽኣ “ቀ” ን “ከ” ን እየን። ኣብ መንጎ “ከበረ” ን “ከሰረ” ን ዝብላ ቃላት ናይ ፍትሒት ለውጢ ከምጽኣ “በ” ን “ሰ” ን እየን። በዚ ምኽንያት እዚ “መ” ን “ሰ” ን ፎኒም እየን ንብለን። ከምኡ እውን “ቀ” ን “ከ” ን፡ “በ” ን “ሰ” ን ፎኒማት እየን። “ኸ” ን፡ “ቆ” ን፡ “ኸኦ” ን፡ “ቆኦ” ን ግን ከምዚ ዝኣመሰለ ናይ ፍትሒት ለውጢ ኣብ ቃላት ኣየምጽኣን እየን።
 ዘይተረራ (ንኣብነት ኣብ መከራ ዘላ “ከ” ተራር “geminated” ንብላ) “ከ” ፣ “ቀ” ፣ “ከኦ” ፣ “ቆ” ቀቕድሚኣን ኣናባቢ እንተ መጻኢ “ኸ” ፣ “ቆ” ፣ “ኸኦ” ፣ “ቆኦ” ይኸኑ። ንኣብነት ኮነ ኢልና ይኸውን ንብል። በዚ ምኽንያት እዚ፡ “ኸ” ን፡ “ቆ” ን፡ “ኸኦ” ን፡ “ቆኦ” ን ናይ “ከ” ን፡ “ቀ” ን፡ “ከኦ” ን፡ “ቆኦ” ን ኣሎፎናት (allophones) እየን ንብለን። ደድሕሪ ዘይተረራ “ከ” ፣ “ቀ” ፣ “ከኦ” ፣ “ቆ” ኣናባቢ እንተመጻኢ ናብ “ኸ” ፣ “ቆ” ፣ “ኸኦ” ፣ “ቆኦ” ይቕየራ። እዚ ኪኸውን እንተዘይክኢሉ ግን “ከ” ፣ “ቀ” ፣ “ከኦ” ፣ “ቆ” ኮይነን ይተርፉ” ዝብል ሕጊ እውን ኣለና።
 ብንቡር ሕጊ ስነ-ቋንቋ፡ ፊደል ዝፍጠረሉ ፎኒም እምበር ኣሎፎን ኣይኮነን። ስለዚ “ኸ” ን ፣ “ቆ” ን፣ “ኸኦ” ን፣ “ቆኦ” ን ዝብላ ፊደላት ክህልዎ ኣይከበረንን። ስለ ዝተፈጥራ ግን ይጥፋኡ ካብ ምባል ንዝተፈጥሩ ጸገማት ኣብ ምቕላል እንተ ኣተኩርና ዝሓሸ እመስለኒ። ኣብ ምዕሩይ ትግርኛ 2006፡ 14-15፣ ዝተፈላለዩ ሕግታት ንርኢ። እቶም ሕግታት ግን ብዙሓት ኣብ ልዕሊ ምኽኛም፣ ንምርድኦምን ተረዲእካ ኣብ ግብሪ ንምውጻሎምን ኣዚዩ ከቢድ እመስለኒ። ንኣብነት ኣብ ምዕሩይ ትግርኛ 2006፡ 14፣ ድሕሪ ነጥብን፣ ንእሽቶ ዕረፍቲ ዚህብ መስተጻምርን (ድማ፡ ከኣ ወዘተ) ቀ ናብ ቆ ኣይልወጥን ይብል እሞ፡ ነዞም ዝስዕቡ ኣብነታት ይጠቕስ።

ሀ. ነቲ ኣቕሓ ምስ ኣምጻእካዮ፡ ቅርሽኻ ክትወስድ ትኽእል

ለ. ነቲ ኣቕሓ ምስ ኣምጻኦ ድማ ቅርሹ ተቐቢሉ

ኣብ ገጽ 63 ናይ ' ቲ መጽሓፍ ግና “ጸባ ቻሕ ስለዝበለኒ ቐድሓለይ” ዝብል ኣብነት ኣሎ። ደድሕሪ “ዝበለኒ” (ንእሽቶ ዕረፍቲ ዝኸተሎ) “ቐ” ዝብል ፊደል ንርኢ። ደድሕሪ “ዝበለኒ” (ንእሽቶ ዕረፍቲ ዘለዎ) ግን “ቐ” ምህላወ፡ ምስ ' ቲ ዝወጸ ሕጊ ዝጋራጮ ይመስል። ኣብ ምዕሩይ ትግርኛ 2006:15፣ ከልቢ/ኸልቢ ፣ /ቀለም/ቐለም፣ ቅርሺ/ቐርሺ ዝብሉ ቃላት ንረክብ። ኣብ ' ቲ መጽሓፍ ንዘለዉ ሕግታት እንተ ተጠቐምና፣ ክቡር፡ ንኸቡር፡ ወላዲ ኸቡር እዩ፡ ክብረት ይሃበላይ፡ ብኸብረትኩም፡ ሕማም ቅርጸት፡ ዋጋ ኸርቢት፡ ባኮ ኸርቢት፡ ሓዳስ ክርቢት፡ ሕሱር ቁርቢት፡ ክቡር ቁርቢት፡ ሰራቂ ቁርቢት፡ ሸያጥ ቁርቢት፡ ሸያጢ ቁርቢት፡ ቀዳድ ኩዕሶ፡ ብኹዕሶ ወዘተ ዝብሉ ናይ ኣጸሓፊ ፍልልያት ኣብ ' ቲ ቋንቋ ክንረክብ ንክእል። ሓንቲ ቃል ብዝተፈላለየ መንገዲ ከምእትጸሓፍ ከኣ ንዕዘብ። ንኣብነት ነዞም ዝስዕቡ ንርኡ፡

ሀ. “ሸያጢ ቁርቢት” ባሉ “ሸያጥ ቁርቢት” ግን ኣይትበሉ

ለ. “ሸያጥ ቁርቢት” ባሉ “ሸያጢ ቁርቢት” ግን ኣይትበሉ ዝብሉ መምርሒታት ክንኸንተል ንግደድ። ንሓንቲ ቃል ከኣ “ቁርቢት” ን ” ቁርቢት” ን እናበልና ብዝተፈላለየ መንገዲ ንጸሓፍ። ይኹን እምበር “ሸያጢ” ን ” ሸያጥ” ን ሓንቲ ቃል እያ። ኣብ መንጎ “ሸያጢ” ን ” ሸያጥ” ን ዘሎ ፍልልይ ክንዛረብ እንከሎና “ሸያጢ” ናብ “ሸያጥ” ትልወጥ ምዃና ሓድሓደ ሰባት ከም' ቲ ንዛረቦ ጽሑፍናዮ ክብሉ ንሰምዕ። ኣብ ዝኾነ ቋንቋ፣ “ዝዝረብን ዝጸሓፍን ሓደ እዩ” ወይ “ከም ንዛረቦ ጽሑፍናዮ ወዘተ” ዝብሉ ኣዘራርባታት ቅኑዓት ኣይኮኑን (ንተመሳሳሊ ርእይቶ Kuiper and Allan 1996 ተመልከት)። ንኣብነት፣ ኣብ “ስንቂ” ፡ “ኣንፈት” ፡ “መንፈስ” ዘሎ “ን” ካብ ' ቲን ንዛረቦን ወይ ኣብ ዘረባ ንሰምዕን ዓይነት “ን” ይፍለ እዩ። እተን ንዛረቦን ዓይነት “ን” ናይ “ን” ኣሎፎናት እየን። ኣብ ጽሕፈት ከኣ ብ “ን” ይውከላ። ነተን ኣሎፎናት ዝውከሉ ፊደላት ግን የብልናን። ንኹለን ኣሎፎናት

ፊደል ክንፈጥረለን እውን ኣይከኣልን። ኣብ ካልኣት ቋንቋታት ስለ ዘይተኸለለ፣ ኣባና እውን ኣይከኣልን። ንፍጠር እንተ' ልና ግን ክንፈትሖ ዘይንኸእል፡ ዘይነበረ ጸገም ምፍጣር እመስለን። ኣብ እዋን ዘረባ፣ ድምጽታት ዘረባ (speech sounds) ተኸታቲሎም ይመጹ። ነንሕድሕዶም ከኣ ይጸላለዉ። ክልተ ነጥቢ ኣቐሚጥና ወይ ዕረፍቲ ግበር ኢልና ሓቢርና፡ ጸገማት ክነቃልል ንክእል ኣይመስለንን። 1. እቲ ተጠቃማይ ቅድሚያ ምጽሓፍ፣ ዕረፍቲ ዝግበርሉ ቦታ ክፈልጥ ኣለዎ (ብዙሓት ከም ዘይፈልጡዎ ይግመት)። 2. ዕረፍቲ ዝግበረሉን ዘይግበረሉን ቦታን ግዜን ከከም ኩነታቱ ክለዋወጥ ይኸእል። ንኣብነት፡ ‘leave him, not kill him’ ኣይትቐተሎ እዩ። ‘leave him not, kill him’ ግን ቅተሎ እዩ። ስርዓተ

ነጥቢ ዝግበረሉ ቦታ ክለዎዎት ይኸእል። ኣብ ትግርኛ እውን ንኣኡ ዝመስል ነገር ክርከብ ግድን እዩ። ስለዚ ክንፈትሖ ኣብ ዘይንኸእልን ዘየድልየናን ጸገም ንኣቱ ዘለና ኮይኑ እስመዓሊ። ብናተይ ርእይቶ፣ ነቲ ዘሎና ሕጊ መሰረት ዝገበረ መፍትሒ የድሊ። ኣብ ላዕሊ “ዘይተረራ “ከ” : “ቀ” : “ከ” : “ቁ” ቀቅድሚኤን ኣናባቢ እንተመጸአ “ኸ” : “ቐ” : “ኸ” : “ቐ” ይኾና” ኢልና ነይርና። እዚ ሕጊ እዚ ናይ ቃላት እዩ። ኣብ ተፈላልዮም ዝጽሓፉ ናይ ምሉእ ሓሳባት ቃላት ኣይሰርሕን እዩ። ኣብ ቃላትን ከም ቃል ተቐጺርኖም ብሓባር ኣብ ዝጽሓፉ ሓረጎችን (ንኣብነት ንኸቡር ብቐርበት ወዘተ) እዩ ዝሰርሕ። ኣብዚ ዘዘራርበና ዘሎ፣ ጉዳይ ቃላት እዩ። ቃላት ከኣ በበይኖም እዮም ዝጽሓፉ። ነንበይኖም ንዝተጸሕፉ ቃላት ዝኸውን ፍታሕ ክንረክብ ዝግብኣና እመሰለኒ። ነዞም ዝስዕቡ ኣብነታት ንርእ፡-

ሀ. ክቡር ወላዲ፡ ወላዲ ክቡር እዩ፡ ክብረት ይሃበላይ፡ ሕማም ቅርጻት፡ ዋጋ ክርቢት፡ ባኮ ክርቢት፡ ሓዳስ ክርቢት፡ ሕሱር ቁርበት፡ ክቡር ቁርበት፡ ዓዳጊ ቁርበት፡ ሸያጥ ቁርበት፡ ሸያጢ ቁርበት፡ ቀዳድ ኮዕሶ ወዘተ

ለ. ብኸብረትኩም፡ ብቐርበት፡ ብኸዕሶ፡ ብቐላት፡ ንኸብቲወዘተ

ሀ. ክቡር ወላዲ፡ ወላዲ ክቡር እዩ፡ ክብረት ይሃበላይ፡ ሕማም ቅርጻት፡ ዋጋ ክርቢት፡ ባኮ ክርቢት፡ ሓዳስ ክርቢት፡ ሕሱር ቁርበት፡ ክቡር ቁርበት፡ ዓዳጊ ቁርበት፡ ሸያጥ ቁርበት፡ ሸያጢ ቁርበት፡ ቀዳድ ኮዕሶ ወዘተ

ለ. ብኸብረትኩም፡ ብቐርበት፡ ብኸዕሶ፡ ብቐላት፡ንኸብቲ ወዘተ ኣርባሕቲ (ናይ ቃል) ኣብ ትግርኛ (ከም ኣብ ካልኣት ቋንቋታት) ኣርባሕቲ (inflectional) ዝብሃሉ ምስ ቃል ተላጊቦም ዝርከቡ ምእላዳት (morphemes) ኣለዉ። እቶም ምእላዳት፡ ቍጽርን (ነጻላን ብዙሕን) ጸታን ኣካልን (ቀዳማይ፡ ካልኣይ ወይ ሳልሳይ) ከመልክቱ ዝኸእሉ ተቐጻልቲ (affixes) እዮም። በዓል ቤትን ተሰሓብን ዋንነትን ዘመልክቱ ኣርባሕቲ ኣለዉ። በዓል ቤትን ተሰሓብን ዋንነትን ዘመልክቱ ኣርባሕቲ ኣብ ምዕሩይ ትግርኛ (2006፡ 9)፡ ከም እንርእዮ፡ ሃብዎ/ ሃቡዎ፡ ሃብኡ/ ሃባኡ ማለት ቅድሚ “ዎ” “ኡ”ን ዘሎ ፊደል ናይ ግሲ ሳልሳይ ኣካል፡ ሕሉፍ፡ ብዙሕ ቍጽሪ፡ ትእዛዝ ተባዕታይ

ኪኸውን ከሎ ብካዕብ፡ ኣንስታይ ኪኸውን ከሎ ድማ ብራብዕ ይውድእ። ዝብል ኣሎ። ቀጺሉ እውን ብልዑ + ዎ = ብልዑዎ በሉ፣ ብልዕዎ ኣይትበሉ ብልዓ + ኡ = ብልዓኡ በሉ፣ ብልዕኡ ኣይትበሉ ሃቡ + ዎ = ሃቡዎ በሉ፣ ሃብዎ ኣይትበሉ ሃባ + ኡ = ሃባኡ በሉ፣ ሃብኡ ኣይትበሉ ዝብል ንረክብ። ኣብ ክንዲ ብልዕዎ፡ ብልዑዎ ምባል፣ ኣብ ክንዲ ብልዕኡ፡ ብልዓኡ ምባል፣ ኣብ ክንዲ ሃብዎ፡ ሃቡዎ ምባል፣ ኣብ ክንዲ ሃብኡ፡ ሃባኡ ምባል ይሓይሽ ዝብል ኣበሃህላብወገይ ጽቡቕ እዩ። እዚ ክስተት እዚ ግን ኣብ ትእዛዝን ሕሉፍን ጥራይ ዝርእ ኣይኮነን። ንኣብነት “ይበልዑዎ ኣለዉ”

በሉ “ይበልዕዎ ኣለዉ” ኣይትበሉ እንተበልና ቀጺሊ ህሉው እምበር ትእዛዝ ወይ ሕሉፍ ኣይኮነን። ስለዚ ንኸሎም ተቐጻልቲ ዝምልከት ሕጊ የድልየና። ነዞን ዝስዕባ ስጉምትታት እንተ ተኸተልና እውን ዝሓሸ እመሰልኒ።

ሀ. ንበዓል ቤት ዘመልከቱ ተቐጻልቲ ኣነጺርና ክንፈልጦም

ይግባእ (ኣብ ብልዑዎ፡ ካዕብ ንበዓል ቤት የመልከት)።

ለ. ንተሰሓቢ ዘመልከቱ ተቐጻልቲ ኣነጺርና ክንፈልጦም ይግባእ (ኣብ ብልዑዎ፡ ሳብዕ ንተሰሓቢ የመልከት)።

ሐ. ንዋንነት ዘመልከቱ ተቐጻልቲ ኣነጺርና ክንፈልጦም ይግባእ። ብምኽንያት ከይዲ ውህደት (assimilation) ብልዑዎ ናብ ብልዕዎ፡ ብልዓኦ ናብ ብልዕኦ፡ ሃቡዎ ናብ ሃብዎ፡ ሃባኦ ናብ ሃብኦ ከም ዝተለወጡ ምግንዛብ ይግባእ። ካልእ ኣብነት ንርእ በሊዕ + ክን + ኦ = በሊዕክናኦ/በሊዕክነኦ/በሊዕክንኦ “-ክን” ንካልኣይ ኣካል፡ ኣንስታይ ጸታ፡ ብዙሕ ቊጽሪ በዓልቤት ተመልከት። “-ኦ” ምስ ተወሰኻ ግን “-ክን” ዝነበረት “-ክና” ትኸውን። ኣብ ካልኣት ጥንታውያን ሴማውያን ቋንቋታት ከም እንርእዮ፡ ጥንታዊ ቅርጺ ትግርኛ “-ክን” ከኣ “-ኪና” እያ ነይራ።

ኣብ በሊዕክናኦ (በሊዕክናኦ ካብ ጥንታዊ

*በሊዕኪናኦ ዝወጸ እዩ) ዘላ “-ክና” በዓል ቤት እተመልከት ከምዝኾነት ምፍላጥ ይግባእ። ካብ “በ . ዕ . ነ .” ን . “በ . ዕ . ን .” ን . “በ . ዕ . ና .” ንኣ . ና . ን . ረ . ዝ . ልክ . ራ . ርይ . እ . ይ . ው . ። እ . ጥ . ታ . ትን . ረ . ኣ . ዝ . ልእ . ተተ . ማ . ዕ . ግ . ብ . ሕጸ . ምከ . ል . ል . ዝ . እ . ይ . ስ . ኒ . ኣ . ጥ . ታ . ቅ . ጺም . ራ . እ . ተተ . ማ . ዕ . ከ . “-ኩ .” ካ . “-ኩ .” ፡ “-ኦ .” ካ . “-ኦ .” ዝ . ጸስ . ዝ . ና “ሂ . ም .” በ . ፣ “ሂ . ሙ .” ግ . ኣ . ት . ሉም . ልኣ . ቅ . ዕ . እ . ። ቋ . ቋኣ . ዩጥ . ኑ . ስ . ዓ . ስ . ዘ . ምን . ሎ . ተ . ጸ . ቲከ . ል . ልዝ . እ . ሕ . የ . ል . ና . ን . ሎ . ከ . ል . ልዝ . እ . ሕ . እ . ተ . ኸ . ል . ከ . “ሂ . ሙ .” ካ . “ሂ . ም .” ዝ . ለ . ተ . ባ . ነ . ከ . ዘ . ምን . ን . ብ .

ኣብ ምዕሩይ ትግርኛ (2006:10)፡ ኣደይ፡ ኣደኻ፡ ኣደኺ ኣደኡ ክብሃል ከም

ዝግባእ ተገሊጹ። እዚ ኣበሃህላ እዚ ትኸክል እዩ። ስለምንታይ? ንዝብል ሕቶ ግን ክንምልስ ክንክእል ኣለና። ኣብ ክንዲ “ኣዴኻ” ፡ “ኣዴኺ” ፡ “ኣዴኡ/ኣድኡ” ስለ ምንታይ “ኣደኻ” ፡ “ኣደኺ” ፡ “ኣደኡ” ተመሪጸን? ዝብል ሕቶ ከምለስ ይግባእ። “ኣደኻ” ፡ “ኣደኺ” ፡ “ኣደኡ” ዝተመርጸሉ ምኽንያት፡ ቅርጺ ዘይተቐየረ “ኣደ” ምስ ዋንነት ዘመልከቱ ተቐጻልቲ “-ኻ” ፡ “-ኺ” ፡ “-ኡ” ብሓባር ስለ እንረኽበን ምጂኑ ንዕዘብ። ብኻልእ ኣዘራርባ፡ ጥንታዊነት ዘለዎ ቅርጺ ቀዳምነት ይውሃቦ ኣሎ ማለት እዩ። ዘይብሃል እንተድኣኮይኑ፡ ጥንታዊ ስለ ዝኾነ ጥራይ ክምረጽ ይብሉን። ዝብሃል እንተኾይኑ ግን ቀዳምነት

ተዋሂቡዎ እንተ ተመርጸ ዝሓሸ ይመስለኒ። ዝተፈላለዩ ላህጃዊ ኣበሃህላታት ሒዝና ነዩናዮም ንምረጽ እናበልና ካብ እንሸገር፡ ንጥንታዊነት ከም መለክዒ እንተ ተጠቀምና ዝሓሸን ብዙሕ ጸገም ከቃልል ዝኸእልን ይመስለኒ። ኣርባሕት (Inflections)ን “ከ” ን “ዝ” ን (ምዕሩይ ትግርኛ 2006:28-34 ተመልከት) ኣርባሕቲ ምእላዳት እ/ይ ኣብ ምዕሩይ ትግርኛ (2006: 28)፣ ንቐዳማይ ኣካል ነጻላ ቁጽሪ “እ” ድኣ እምበር “ይ” ከንብል ከም ዘይግባእ ተጠቂሱ ኣሎ። ቅኑዕ ኣበሃህላ እዩ። ኣብ ገጽ 28-9 ናይ’ ቲ መጽሓፍ እውን “ይመስለኒ” ፣ “ይዝከረኒ” ፣ “ይፍተወካ” ወዘተ ድኣ እምበር “እመስለኒ” ፣ “እዝከረኒ” ፣ “እፍተወኒ” ወዘተ ከም ዘይብሃል ተጠቂሱ። እዚ እውን ቅኑዕ እዩ።ይኹን እምበር፣ ኣብ ከንዲ ” እ” ፣ ” ይ” እንጥቀመሉ ምኽንያት በዓል ቤት ሳልሳይ ኣካል ስለ ዝኾነ እዩ እምበር በዓል ቤት “ንኣይ” ፣ ” ንኣኻ” ወዘተ ስለዝኾነ ኣይኮነን። “ይ” ምስ ሳልሳይ ኣካል እምበር ምስ ” ንኣይ” ፣ ” ንኣኻ” ወዘተ ዘተሓሕዝ ነገር የብሉን። ” ንኣይ” ” ንኣኻ” ወዘተ ናይ ተሰሓቢ እምበር ናይ በዓል ቤት ቦታ ከምዘይብሎም ክፍለጥ ይግባእ። ከ/ኪ፣ ከ/ኬ፣ ዝ/ዚ፣ ዝ/እ፣ ዘ/ዘ ናይ “ከ/ኪ” ን “ዝ/ዚ” ን ጉዳይ ብዙሕ ዘካትዐን ዘካትዕ ዘሎን እዩ (ምዕሩይ ትግርኛ 2006:29- 33 ተመልከት)። ንሳልሳይ ኣካል ዘመልከት ናይ ረባሕታ ምእላድ “ይ” ደድሕሪ “ከ” ን “ዝ” ን ከመጽእ እንከሎ፣ “ከ” ን “ዝ” ን ናብ “ኪ” ን “ዚ” ን ክልወጡ ይኸእሉ። ንኣብነት፡ “ስበር” ስለ እንብል፣ * “ክየድ” (/ክእይኣድ/ ዝብል ቅርጺ ክህልወና ንጽብ። ኣብ ትግርኛ ግን *ክየድ ናብ ኪድ ተለዊጡ ንረኽቦ። ኣብ “ዝ” ን “ከ” ን ግድፈት ክንረከብ ንኸእል።

ኣብ “ዚ” ን ” ኪ” ን ከኣ ውህደት ንረከብ (ንተወሳኺ ሓበሬታ ተስፋይ 2002፣ 2016 ተመልከት)። ኣብ ትግርኛ ብሳድስ ምጅማር ልሙድ እዩ (ንኣብነት ክብሪ፡ ምኽሪ፡ ፍቕሪ፡ ዝኸሪ ውዘተ)። ብሳልስ ዝጅምሩ ቃላት ትግርኛ እውን ኣለዉ (ንኣብነት ሒዙ፡ ሚእቲ፡ ኪዳን፡ ሚዛን፡ ቂም፡ ኪነው፡ ኪነት፡ ሚልዮን፡ ዒሙ፡ ኪድ ወዘተ)። ክልቲኦም (ሳድስን ሳልስን) እንተ ተጠቐምና ኣብ’ ቲ ቋንቋ ክፍቀድ ዝኸእል እዩ። “ዝ” ን ” ከ” ን (ሳድስ ጥራይ) ስለ እነዘውትር ኣብ ኩሉ ንኣታቶም ንጠቐም ዝብል ሓደ ርእይቶ ኣሎ። ንጽባቕ እቲ ቋንቋ ስለ ዝሕግ “ዝ” ን “ዚ” ን ከምኡ እውን “ከ” ን ” ኪ” ን (ሳድስን ሳልስን) ንጠቐም ዝብል ካልእ ርእይቶ ኣሎ። ገለ መንእሰያትን ደረሰትን “ንጽባቕ ቋንቋ ኪሕግዝ ስለ ዝኸእል፣ “ዝ” ን “ዚ” ን ከምኡ እውን “ከ” ን “ኪ” ን ንኸልቲኡ ንጠቐም” ክብሉ ምስ ሰማዕኩ፡ “መንእሰያትን ደረሰትን እንተደገፎ …” ክብል ጀሚረ። ዝኾነ ኾይኑ፡ ካብ ክልቲኡ ሓዲኡ ምምራጽ ይግባእ። ካልእ ኣብ ምዕሩይ ትግርኛ 2006 ተጠቂሱ እንረኽቦ ናይ ዜ/ኬ ጉዳይ እዩ። “ዜ”ን “ኬ”ን ግን

ዘይዘውቱራት ጥራይ ዘይኮናስ ኣብ ኣጠቓቕማ እውን ከደናግራ ይኸእላ እየን። ኣብቲ መጽሓፍ ከም እንርእዮ (ምዕሩይ ትግርኛ 2006:31 ርአ) “ንሱ ኬምጽእ እዩ (ከ+ የምጽእ)” ኪብሃል ከም ዝግባእ ይነግረና። “ኬምጽእ”ን “ከምጽእ”ን ካብ ከ + ይ + ኣምጽእ ዝወጽኡ ምዃኖም ይፍለጥ (ከ + ይ + ኣምጽእ = ከምጽእ/ኬምጽእ)። ኣብ “ኬምጽእ” ውህደት (assimilation) ኣብ “ከምጽእ” ከኣ ግድፈት (deletion) ንርኢ። ኣብ ኣሉታ ከኣ “እቲ ዝጽሕፎ ካልእ ሰብ ከየንብቦ” ኪብሃል ከምዝግባእ ይገልጽ (ገጽ 31 ርአ)። “ከየንብቦ” ካብ ከ + ኣይ + ይ + ኣንብቦዝወጸ እዩ (ከ + ኣይ + ይ + ኣንብቦ = ከ + ኣይ + የንብቦ = ከየንብቦ)። ዝውቱር ኣበሃህላ ስለ ዘይኮነ “ሰብ ከየንብቦ” ንዝብል “ሰብ ኬንብቦ” ኢሉ ዘንብቦ (ን “ከየ” ከም “ኬ” ዚወስዶ) ሰብ ኪህሉ ይኸእል። ኣብቲ መጽሓፍ (ገጽ 31 ርአ) ኣብ ሳልሳይ ኣካል ብዝሒ ብ “ከ”ን “ኬ”ን ምጥቃም ከም ዝክኣል ንምልኮት። ብናተይ ርእይቶ ግን ካብ ጌጋታት ንምድሓን ኣብ ክንዲ “ኬ” “ከ” ክንጥቀም ይሓይሽ እብል። ንኣብነት፡ “ንሱ ኬምጽእ እዩ” ኣብ ክንዲ ንብል፡ በቲ ልሙድ ኣበሃህላ “ንሱ ከምጽእ እዩ” እንተ ንብል እብል (ን “ኬ” ዝቐረበ ርእይቶ ን “ኬ” እውን ይሰርሕ እዩ)። ኣብ ምዕሩይ ትግርኛ (2006:32)፡ “እቲ ግሲ ገቢር ወይ ፈጻሚ ምስ ዚኸውን፡ “ዝ” ክነዘውትር ይግባእ። ተገብሮ ወይ ተፈጻሚ ምስ ዚኸውን ግን “እ” ክንጥቀም ይግባእ።” ዝብል ንርኢ። ኣብ ትግርኛ፡ ኣብ ታሕቲ ፍጹም፡ ድሩት ፍጹም፡ ኢፍጹም፡ ትእዛዝ፡ ልሰሉስ ትእዛዝ ዝበሃሉ ረባሕታታት ኣለዉ። “ዝ” ን “እ” ን ዝወስዱ ግን ፍጹምን ኢፍጹምን እዮም። ካብ ረባሕታታት ፍጹምን ኢፍጹምን ከም እንርእዮ፡ ናይ “ዝ” ን “እ” ን ጉዳይ ገቢርን ተገብሮን ብዝብል ዝውሰን ኣይኮነን። ኣብ ፍጹም ረባሕታ ኩሉ ግዜ “ዝ” ክንጥቀም ንኸእል። ኣብ ኢፍጹም ግን “ት” ን “ን” ን ዝብሉ ቅድመ ግሲ ተቐጻልቲ (prefixes) ኣብቲ ግሲ እንተድኣ ሃሊዮም “እ” ንጥቀም። ኣብ ተን ካልኣት ግን “ዝ” ንጥቀም። ስለዚ ምስ ገቢርን ተገብሮን ዝተተሓሓዘ ከም ዘይኮነ ንግንዘብ።

ቀጺሉ ዝቐርብ ስሌዳ ንርኢ፡ ፍጹምዝ + ፈጠርኩ ዝ + ተፈጠርኩ ኢፍጹም (ቀጻሊ) እ-ፈጥር ስለዝፈጥር እ-ፍጠር ስለዝፍጠር ፍጹምዝ + ፈጠርካ ዝ + ተፈጠር ካኢፍጹም (ቀጻሊት-ፈጥር ስለእትፈጥር ት-ፍጠር ስለእትፈጥር ኣብ ፍጹም ረባሕታ፡ ኣብ ገቢር “ዝ” ጥራይ ንጥቀም፤ ኣብ ተገብሮ ግን “እ” ዝጥቀሙ እውን ኣለዉ። ዕላማ እዛ ወረቐት እዚኣ፡ መኣስን ብኸመይን “ዝ” ናብ “እ” ይልወጥ ንዝብልንምትንታን ኣይኮነን።

ብናተይ ርእይቶ ድማ፡ ኣብ ፍጹም ረባሕታ (ኣብ ገቢርን ተገብሮን) እታ ኣብ ካልኣት ጥንታውያን ሴማውያን ቋንቋታት እንረኽባ (ንኣራማይስጥ፡ ዕብራይስጥ ወዘተ ብዝምልከት Kaufman 1997, Lipinski 1997 ወዘተ ርአ)

“ዝ” እንተ ንጥቀም ምበልኩ። ስለዚ እዛ ትቕጽል ሕጊ ከትህልወና ትክክል።

“ት” ን “ን” ን ዝብሉ ቅድመ ግሲ ተቐጻልቲ (prefixes) ኣብቲ ግሲ እንተድኣ ሃሊዮም “እ” ንጥቀም። ኣብ’ ቶም ዝተረፉ ካልኣት ኩሎም ግን “ዝ” ንጥቀም እትብል ሕጊ፡ ቀላልን ጽቡቕ ከተሰርሓና እትክእልን ይመስለኒ።

ምስምማዕ ግስን በዓልቤትን እቲ “sentence” ዝብል ናይ እንግሊዝኛ ቃል፡ ሓደ ምሉእ ሓሳብ ዝሓዘ እዩ። ብትግርኛ ምሉእ ሓሳብ/ ምሉእ-ሓሳባት (ኣት) ዝተባህለሉ ምክንያት እውን እዚ ኪኸውን ይክእል። ኣብ ሓደ ተራ ምሉእ ሓሳብ (ኣት) (simple sentence)፡ እንተወሓደ ሓደ በዓልቤትን ሓንቲ ግስን የድሊ። ኣብ ምዕሩይ ትግርኛ (2006፡X) ጌጋን (ኣብ ሀ.) ቅንዕትን (ኣብ ለ.) ተባሂለን ዝቐረባ ክልተ ነዋሕቲ ምሉእ ሓሳባት ንረክብ፤

ሀ. “ኤርትራ ሓንቲ ካብ’ ተን ብዋሕዲ ዝናም እትጽሎ ሃገር ብምጅና፡ ምሉእ ብምሉእ ኣብ ዝናብ ዝምርኮስ ሕርሻ ምክያድ እውን ስለ ዘየዋጽእ፡ ምምዕባል መስኖኣዊ ሕርሻ፡ ስትራተጅያዊ ሕቶ ይመስል።”

ለ. “ኤርትራ ሓንቲ ካብ’ ተን ብዋሕዲ ማይ ዝጽሎዎ ሃገራት ብምጅናን፡ ምሉእ ብምሉእ ኣብ ዝናብ ዝምርኮስ ሕርሻ ምክያድ እውን ስለዘየዋጽእን፡ ንምምዕባል መስኖኣዊ ሕርሻ፡ ኸም ስትራተጅያዊ ሕቶ ገይራ ክትርእዮ ይግባእ።” እቲ መጽሓፍ ከምዝበሎ፡ እታ ቅንዕቲ ዝተባህለት (ለ.) ቅንዕቲ እያ። እታ ጌጋ ዝተባህለት (ሀ.) እውን ጌጋእያ። “ጌጋ” ዝተባህለሉ ምክንያት ግን ግጉይ እዩ። ናይ “ይመስል” ን ናይ “ይግባእ” ን በዓልቤት ሳልሳይ ኣካል ነጻላ ተባዕታይ ጾታ ድኣ እምበር፡ ኣብቲ ምሉእ ሓሳባት “ሓንቲ” ተባሂላ ብኣንስተይቲ ዝተገልጸት ኤርትራ ኣይኮነትን። ኣብ ነፍሲወከፍ እተን ምሉእ ሓሳባት፡ ነፍሲወከፍን በዓልቤትን ግስን ዘለወን ዝተፈላለዩ ጽግዕተኛታት (embedded) ምሉእ ሓሳባትን ሓንቲ ቀንዲ (main) ምሉእ ሓሳባትን ኣለዎ። ከምዚኣን ዝኣመሰላ ምሉእ ሓሳባት ብቋንቋ እንግሊዝ “complex sentences” ይብሃላ። ኣቐድም ኣቢለ፡ ኣብ ላዕሊ፡ ከም ዝገለጽኩዎ፡ ንበዓልቤትን ተሰሓብን ዘመልክቱ ምስ ግሲ ተላጊቦም ዝርከቡ ተቐጻልቲ ኣለዉ። በዓል ቤትን ተሰሓብን እውን ምስ ግሲ ኪሰማምዑ ይግባእ። ኣብዛ ጽሕፍቲ እዚኣ፡ ንኹሉ ብዝርዝር ክንትንትኖ ዝክእል ኣይመስለንን። ይኹን እምበር፡ ተራ ምሉእ ሓሳባት (simple sentences) ካብ ተራ ዘይኮና ምሉእ ሓሳባት (complex sentences) ምፍላይ ይግባእ።

- ኣበዛዝሓ ስማት ኣብ ትግርኛ፡ ዝተፈላለዩ ዓይነት ኣበዛዝሓታት ንረክብ።
1. ደጋዊ (external) ኣበዛዝሓን ውሽጣዊ (internal) ኣበዛዝሓን ተባሂሎም ኣብ ክልተ ይክፈሉ።
 - እቶም ደጋውያን፤ ሀ. ድሩታት (lexically restricted)

ለ. ግዕዛውያን ሐ. ዝውቱራት ተባሂሎም ኣብ 3 ክኸፈሉ ይኸእሉ።

ሐ. ዝውቱራት እንብሎም ከኣ -ኣት (ንኣብነት፡ ሰብ - ሰባት፡ ወደብ - ወደባት፡ ሓያም - ሓያማት)፡ -ታት (ንኣብነት፡ ሓሰማ - ሓሰማታት፡ ፍልሐ - ፍልሐታት) እዮም። እቲ ዝውቱር ዝብል ስም ከም ዝሕብሮ፡ -ኣትን -ታትን እቶም ዝውቱራት ደጋውያን ምልክት ኣበዛዝሓ እዮም። ካብ እተን ዝተጠቐሳ ኣብነታት ከምእንዕዘቦ፡ -ታት ደድሕሪ ብተነብብቲ ዝውድኡ፡ -ኣት ከኣ ደድሕሪ ብኣናብብቲ ዝውድኡ ኣሰማት (ከምኡ እውን ቅጽላት) ተቐጺሎም ክመጹ ይኸእሉ። እተን ውሽጣውያን ብዙሕ ግዜ ሕጊ ከም ዘይብለን እየን ዝቐጸራ። ይኹን እምበር ንጹር ሕጊ ኣለወን። ዝተፈላለዩ እኳ እንተመሰላ ካብ ተኣተኣተኣተ (“ተ” ን “ ተናባቢ” “ኣ” ከኣ ን” ኣናባቢ” ይውክሉ) ዝወጸ እየን። ቅርጺ ናይ እዚኣን ን ” መናብር” ፡ “መፋትሕ” ፡ “መፋልሰ” ወዘተ ይመስል።

ኣብ ነጻላ ዝተፈላለዩ ተናብብቲ ዝሓዛ፡ ኣብ ብዝሒ ግን ኣርባዕተ ተናብብቲ ሒዞን ንረኽቦን። ቀጺልና ኣብ እንርእዮም ኣብነታት፡ ኣብ ነጻላ ክልተ ሰለስተ ወይ ኣርባዕተ ተናብብቲ ዘለዉዎም ቃላት ኣለዉ። ኣብ’ ቲ ብዝሒ ዘርኢ ቅርጽታቶም ግን ተኣተኣተኣተ (CVCVCVC) ንምልክት። ነዞም ዝስዕቡ ንመልክት፡

ሀ. ደርሁ - ደራሁት

ለ. ከውሒ - ኣኻውሕ

ሐ. ርእሲ - ኣራእሰ

መ. ሚእቲ - ኣማኢት

ረ. ቀንዲል - ቀናዲል

ሰ. ዕፋን - ዓፋፋን

ሸ. ዓሚል - ዓማዊል

ቀ. መንዲል - መናዲል

ቈ. ብሩር - በራውር

በ. ሕሉም - ሓላሉም

ተ. ጓል - ኣዋልድ

ብዛዕባ ውሽጣዊ ኣበዛዝሓ ትግርኛ ብደቂቕ ምትንታን ናይ’ ዛ ጽሕፍቲ እዚኣ ዕላማ ኣይኮነን (ካልእ ግዜ ክንዘራረበሉ ተስፋ እገብር) ። ኣብ መወዳእታ እትቐርብ ለበዋ ኩሉ ዜጋ ብዛዕባ ቋንቋኡ ክሓሰብን ክግደስን ሃነጽቲ ርእይቶታት ከቐርብን ግዴታ ኣለዎ ኢላ እኣምን።

ንኣይ ከምዝመስለኒ ግን “ናተይ ርእይቶ ጥራይ ይሰማዕ” ፡ ምባል ሃናጺ ሓሳብ ኣይኮነን። ኣበሃህላናን ርእይቶናን ብዝክኣል መጠን ኣብ ምይይጥን ምትእምማን

ዝተመስረተ ኪኸውን ኣለዎ እብል። ብፍላይ ከኣ ንምእካላን ዕብየትን ቋንቋታትና ዝምልከት ጉዳይ፣ ብምክንያትን ብሰነ-ቋንቋዊ ትንተናን ዝተደገፈ ኪኸውን ይግባእ። የቐንየልና ዶክተር።

መጽሔት ሃገራዊ ማሕበር መንእሰያትን ተመሃሮን ኤርትራ